

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU

Špela Medvešek

**SLOVENSKA MITOLOGIJA V SLOVENSКИH LJUDSKIH
PRAVLJICAH V POVEZAVI Z UMETNIMI PRAVLJICAMI**
MARJANA TOMŠIČA *UROKI POLNE LUNE*

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU

Špela Medvešek

Mentor: Izr. prof. dr. Vanesa Matajc

**SLOVENSKA MITOLOGIJA V SLOVENSКИH LJUDSKIH
PRAVLJICAH V POVEZAVI Z UMETNIMI PRAVLJICAMI
MARJANA TOMŠIČA *UROKI POLNE LUNE***

Diplomsko delo

Univerzitetni študijski program prve stopnje :

Primerjalna književnost in literarna teorija

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Ob končani diplomi bi se iskreno rada zahvalila vsem, ki so kakorkoli pripomogli za zaključek uspešnega obdobja v mojem življenju. Iskrena hvala najprej moji mentorici, ki me je usmerjala skozi pisanje moje dipomske naloge in mi znala svetovati takrat kadar sem to potrebovala. Velika zahvala gre posebno mojim staršem in fantu, brez katerih danes nebi bila to kar sem.

Špela Medvešek

IZVLEČEK

Diplomsko delo raziskuje mitska bitja na področju Slovenije, natančneje na področju slovenske Istre. V mitologiji je prikazan začetek ter konec sveta po verovanju poganskih ljudstev, ki so živela na področju današnje Slovenije. Ker je mitologija Slovencev močno prežeta s krščanstvom je v diplomskem delu obrazloženo tudi spajanje krščanskega z mitološkim in obratno. Predstavljeno je tudi, kako se je mitologija Slovencev povezovala s slovenskimi ljudskimi pravljicami in katera so tista bistvena mitska bitja, ki to dokazujejo. V kasnejših poglavjih so predstavljena bajeslovna bitja, ki so tipična na področju Istre. Predstavljena so tudi v povezavi z mitskimi bitji na področju Slovenije ter v povezavi s pravljničnimi bitji, ki so tipična za slovenske ljudske pravljice. V zadnjem poglavju sta predstavljena dve zgodbi iz knjige Marjana Tomšiča, Uroki polne lune, ki najbolj prikazujeta bajeslovna oziroma mitska bitja na področju Istre. Po raziskovanju so predstavljene vzporednice z mitskimi bitji na področju Slovenije ter bitji iz Tomšičeve knjige Uroki polne lune.

KLJUČNE BESEDE: mitologija Slovencev, slovenska ljudska pravljica, pravljnična bitja, Marjan Tomšič, Uroki polne lune

ABSTRACT

This bachelor thesis explores the mythological creatures in Slovenia, specifically in the area of the Slovenian Istria. The mythology shows the beginning and the end of the world after the belief of the pagans, who lived in the area of today's Slovenia. The Slovenian mythology is full of Christianity, which is why this bachelor thesis contains the interpretation of the connection between Christianity and mythology. Moreover, it contains the presentation of how the Slovenian mythology is connected with Slovenian folk tales and what are the essential mythological creatures that prove this. The later chapters present the fabled beings that are typical for the Istria region. What is more, they are presented in connection with the mythological creatures in Slovenia and in connection with fairy-tale beings that are typical for Slovenian folk tales. The last chapter contains two stories from the book *Uroki polni lune* by Marjan Tomšič, which show the fabled beings and the mythological creatures in the Istria region. After the research, the similarities between the mythological creatures in Slovenia and the creatures from Tomšič's book *Uroki polni lune* are shown.

KEYWORDS: Slovenian mythology, Slovenian folk tale, fairy-tale creatures, Marjan Tomšič, Uroki polni lune

KAZALO

UVOD	6
MITOLOGIJA PRI SLOVENCIH	7
ZAČETEK SVETA	8
MITSKO IZROČILO Z BIBLIJSKIMI ELEMENTI	9
MITSKI NASTANEK SVETA BREZ BOŽJEGA POSREDOVANJA	10
ODSEV MITA V OGLEDALU PRAVLJIC	12
KRESNIK	14
ZELENI JURIJ	16
KONEC SVETA	17
PRAVLJIČNA MITOLOŠKA BITJA V SLOVENSКИH LJUDSKIH PRAVLJICAH	19
KAM JE ŠTRIGON SKRIL ČAROVNICO OZIROMA KATERA PRAVLJIČNA BAJESLOVNA BITJA SO TIPIČNA NA PODROČJU DANAŠNJE ISTRE	20
KDO JE ŠTRIGON IN KAJ JE ŠTRIGA	20
OD KOD SI SE VZEL, ŠKOPNIK?	21
KODLAK, VOLKODLAK, VEDOMEC	21
V ČEM JE TOMŠIČEVA SIKAMORA ENAKA MORI, IN V KAKŠNEM SORODSTVU SO SI ČAROVNICE IZ <i>UROKOV POLNE LUNE</i> S ČAROVNICAMI IZ SLOVENSКИH LJUDSKIH PRAVLJIC	23
SIKAMORA	24
NIHIL BENE	25
ZAKLJUČEK	27
VIRI IN LITERATURA	29

UVOD

Nekoč pred davnimi časi, za devetimi gorami je nastal naš svet. In v tem svetu se je rodila pravljica. Ta pravljica, je kot vse stvari imela svoj začetek in svoj konec. Le v nečem je bila posebna. Ni poznala minljivosti. Bila je večna, in vsakdo, ki jo je hotel srečati, četudi je bila nastala "nekoč pred davnimi časi" in se je skrivala "za devetimi gorami", jo je lahko našel.

Ko sem se odločala za temo diplomske naloge, sem vedela, da moram pokukati v moj svet. Ta je od mojih prvih korakov prežet s pravljicami.

V moji diplomski nalogi bom torej zajela slovenske ljudske pravljice, predstavila kako se le te odražajo v mitih in obratno. Predstavila bom tudi navezavo s krščanskim svetom, ter kako se je slovenska mitologija spajala s krščanstvom, kaj je doprineslo k temu in kako sta se pozitivno in negativno povezovala. Prikazala bom tudi nekatera bajeslovna bitja, ki jih je moč najti v slovenskih ljudskih pravljicah, razložila kakšno vlogo so imela v mitih, ter katera so značilna za pokrajino na področju slovenske Istre.

V zadnjem poglavju se bom posvetila knjigi Marjana Tomšiča, prvemu delu iz trilogije *Uroki polne lune* in na primeru dveh zgodb predstavila pravljlična bitja, ki so tako posebna in značilna za njegov slog, hkrati pa njihove vzporednice potegnila pravljličnimi bitji, ki so tipična v tradicionalnih slovenskih ljudskih pravljicah.

Naj se popotovanje po magičnosti mitologije, pravljic ter pravljličnih bitji prične.

MITOLOGIJA PRI SLOVENCIH

Vsaka pravljica se mora nekje začeti in ni ga bolj primernega začetka od same zamisli, ki je pravljico "rodila". Tokrat se odpravljamo na pot ljudskih pravlji, tistih, ki svoje zamisli ali teme iščejo navadno v mitih.

Po definiciji iz SSKJ, pojem mit pomeni »izročilo, pripoved o nastanku sveta, (nenavadnih) naravnih pojavih, bogovih in drugih bajeslovnih bitjih«. Prav tako je znano, da je bila tema oziroma zamisel za to ali ono ljudsko pravljico največkrat prevzeta snov iz samega mita.

Mitskost pri Slovencih pa je težko opredeljiva. Zelo težko je izbrskati podatke o mitologiji Slovencev, saj so se ravno tako kakor morebitni epi nekako "skrili" nekam daleč v ozadje, in širši množici niso bili poznani, kakor je bilo pri nekaterih drugih večjih evropskih in svetovnih narodih (npr. skandinavskih, indijskih in tako dalje). Na dotični problem naletimo ob etnološkem pregledu Slovenije.

Če tudi bi želeli reči, da bomo predstavili slovenski mit, tega ne smemo, saj je "naša mitologija" porazdeljena tako, kakor je bila nekoč kolektivna identiteta ljudi nekega prostora. "Razmetana" je po pokrajinah in le redko katera se je ohranila do te mere, da je postala zapisana. Naša mitska preteklost je tako razdeljena in prežeta z mitskim izročilom sosednjih narodov Italije, Hrvaške in Avstrije, ravno zaradi mnogo poznejše delitve ljudstev na narode.

Mitotvornost na področju današnje Slovenije pa mnogo avtorjev postavlja ob bok slovanski mitologiji. Zmago Šmitek v svoji knjigi *Mitološko izročilo Slovencev* pravi: »Primerjalna mitologija je interdisciplinarno področje, o katerem je danes na voljo skoraj nepregledno število knjig, razprav in člankov, to pa vse bolj velja tudi za slovansko mitologijo, ki je bila dolgo v vlogi nekakšne "pastorke" v palači tujih posestnikov. Zato je treba še veliko dela, da bi množico podatkov preverili, ocenili, dopolnili, razvrstili in sintizirali. Ob tem početju pa z zadovoljstvom opažamo, da se obrisi starega slovanskega in slovenskega mitološkega izročila polagoma bistrijo.« (Šmitek, *Mitološko izročilo* 6)

Pri poglavju o mitologiji se bom tako osredotočila na tisto najpomembnejše, kar mitologijo povezuje s pravljico: na samo stvarjenje sveta. Predstavila bom začetek sveta po mitološkem verovanju Slovencev, kje mitskost odseva v pravlji in na samem koncu poglavja "pokukala" še v sam konec sveta.

Zaradi pomanjkljivosti informacij o mitskem stvarjenju in koncu sveta na področju Istre, se bom tako osredotočila na mitološke segmente na področju celotne Slovenije, ki bodo po večini podkrepljeni z znanstveno raziskavo Zmaga Šmitka. Kot neznanstveni del bom za svojo razlago v podpoglavju kje mitskost odseva v pravljicah, uporabila izsledke Janeza Trdine, ki je s svojim zanimanjem in zbiranjem pripovedk odprl pomembno okno v svet pri povezavah mitoloških izsledkov v pravljicah na področju današnje Slovenije ter nam predstavil, kako je preprost človek dojemal nadnaravne pojave, ki jih je preko ustnega izročila nevede skladal v ljudske pravljice kakršne poznamo še danes.

ZAČETEK SVETA

Ko sem bila majhna, mi je babica velikokrat pripovedovala kako so stari ljudje govorili, da so po naši zemlji včasih hodili Ajdi. Bili so velikani in koder je stopila njihova noga je nastalo ravno polje. Tam kjer so žalostne ajdovske deklice točile solze pa jezera in morja. Ajdi so tisti, ki so našim dedom podarili seme in jim pokazali kako ga posejati, kako obdelovati polja in njive. In tako je nastala naša dežela, ki so jo krasile gore, reke in morje, kjer so se razprostirala polja in gozdovi. Tako so govorili stari ljudje.

(Špela Medvešek)

Vsako verovanje ima nekje svoj začetek. Tako je tudi pri mitskem izročilu Slovencev, ki je močno prežeto s koreninami slovanske mitologije.

Ker v različnih pripovedih zasledimo veliko število različnih »tez« o začetku sveta pri naših prednikih, se bom tako osredotočila na tiste, ki so se mi zdele najbolj zanimive.

Po raziskavah Monike Krojež lahko stvarjenje sveta po slovenskem izročilu delimo v dve različni skupini. Kot prvo lahko nastanek zemlje obravnavamo kot nastanek brez božjega vpliva(riba Faronika, Ajdi...), in kot drugo stvarjenje z božjim posredovanjem (elementi biblijsko razloženega nastanka).

MITSKO IZROČILO Z BIBLIJSKIMI ELEMENTI

Pri slovenskem izročilu je tako najti veliko informacij o samem stvarjenju s pomočjo Boga. V največjo pomoč mi je bilo Trdinovo "raziskovanje", ki je bilo objavljeno v *Ljubljanskem zvonu* leta 1881. V prvem zapisu iz Šiške pri Ljubljani (1855) pripoveduje o tem, kako je Bog zemljo ustvaril iz zrna peska z morskega dna. »Ničesar ni bilo, ko Bog sonce in morje. Sonce je pripekalo. Bog se je ugreel in se potopil, da se v morju skoplje. Ko se spet je vzdignil, mu je ostalo za nohtom zrno peska. Zrno je izpadlo ter ostalo na površini (kajti na začetku je vse tam ostalo, kamor je padlo). To zrno je naša Zemlja, morsko dno je njena domovina.« (Trdina 60-61, citat najdemo tudi pri Šmitku, Kropej ter Grafenauer)

Prav tako naj bi Bog po Trdinovih zapisih zemljo ustvaril s pogledom, iz kaplje potu ter megle.

Področje slovenskega Primorja pa nasprotno ohranja razlago dualističnega mitskega stvarjenja, kar pomeni da ni stvaritelj samo Bog, temveč tudi poosebljeno zlo. To pa je lahko hudič ali kakšne druge prikazni, ki se jim bom kasneje posvetila v poglavju pravljicnih mitskih bitij.

Pri Šmitku o dualističnem mitu s Primorske o tem kako je nastal Kras zasledimo naslednji citat: »Ko je Bog svet ustvaril, ostal mu je velikanski kup kamenja, o katerem /.../ni vedel, kaj bi z njim počel. Pride mu na misel v morje zagnati ga, češ tam ne bode moglo nikomur na poti biti. Spravi ga torej v velikansko vrečo ter jo zažene /.../ čez suho zemljo proti morju. Hudoba pa, ki je hotela stvaritelju pokvariti vse dobre stvore, naredila je luknjo v velikansko vrečo ravno predno je priletela do morja. Kamenje se je hipoma izsulo iz vreče in tako je nastal puščoben kamniti Kras.« (Šmitek, *Mitološko* 19-20)

MITSKI NASTANEK SVETA BREZ BOŽJEGA POSREDOVANJA

a) RIBA FARONIKA

Seveda pa vsa verovanja niso bila povezana z bibličnim izročilom. Pomembno izročilo je tudi verovanje v ribo Faroniko. Po nekaterih pričevanjih naj bi Zemlja ležala na ribinem hrbtu. Kadar se riba premakne, nastane potres, v primeru da se potopi, pa le ta povzroči konec sveta.

Ivan Grafenauer obrazloži, da je motiv ribe verjetno prisoten iz severnoameriške prakulture. (Kropej, *Od ajda* 25; razlago je vzela od Grafenauerja 1942) Šmitek pa se motiva ribe kot nebibličnega simbola loteva na bolj globalni ravni. Ribó Faroniko namreč postavlja ob bok drugim mitologijam po svetu, med drugim najde izsledke v germanski (morska kača Midgardsormr), grški (Hidra), judovski (Levitan) ter babilonski (Tiamat) mitologiji. (povzeto po Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev* 23-27)

Prav tako je motiv ribe, ki na hrbtu nosi svet moč izslediti v nam najbližji slovanski mitologiji. Šmitek odkriva, da so v Ukrajini in na Poljskem verjeli v dve ribi, Rusi pa naj bi potresne sunke pripisovali premikom ogromne ribe, morda celo kita.

V povezavi z samim izvorom imena Faronika pa Monika Kropej odkriva dva izvora. Prvega pripisuje ljudskemu verovanju, o tem, da so se faraonovi vojščaki, ko jih je požrló Rdeče morje, spremenili v ribe, ki lahko občasno prevzamejo tudi človeško podobo. (Monika Kropej, *Od ajda* 25-32)

Kot drugo razlago pa bi lahko sprejeli ribo Faroniko kot morsko deklico, ki jo povezuje z motivom Veronike s kamniškega Malega gradu. Gre namreč za ljudsko pripovedko o deklici, ki je bila zaradi svoje skoposti zakleta v na pol deklico in pol kačo. Variacij te pripovedke je namreč izslediti kar veliko število. Med drugim je o tem pisal tudi Valvasor, ki je za svoj vir vzel najstarejši zapis ustnega izročila iz leta 1684. Monika Kropej med drugim ugotavlja, da je do tolikšnih literarno obdelanih ljudskih pripovedi z motivom Veronike, kot morske deklice prišlo ravno zaradi napačne razlage kamniškega grba, na katerem je v resnici namesto morske deklice upodobljena sveta Marjeta, zavetnica pred kačami.

Vsekakor pa je potrebno ribo Faroniko strogo ločevati v povezavi z Vroniko kot zakleto deklico z ribjo podobo, še posebej kadar govorimo o mitski simboliki o nastanku sveta. (Kropej, *Od ajda* 32)

b) ZGODBA O KURENTU

Med drugim se mi je skrajno zanimiva zdelo odkritje še enega božanstva, ki naj bi po verovanju praslovencev¹ predstavljal človeka, ki je na novo ustvaril svet, po tem, ko je Zemljo zajel potop. To božanstvo, ugotavlja Šmitek, je prav tako sovpadalo z večino mitov o potopu².

Če tudi so prva verstva verovala v stvarjenje iz materinega telesa (malikovanje narave in ženske kot simbola plodnosti), je naše verovanje usmerjeno precej patriarhalno. Preko vseh ugotovitev bi lahko sklepali, da so se besedila bodi si preoblikovala skozi stoletja ustnih izročil zaradi patriarhalne usmeritve pri krščanstvu, ki je k nam prišlo kot drugotno verovanje, bodi si zaradi patriarhalne usmerjenosti prvotnejših verovanj, ki so se gojila na področju današnje Slovenije.

Pri nas je predstavnik takšnega božanstva (moškega, ki je preživel potop in na novo zasnoval človeški rod) Kurent. Zopet ga je moč zaslediti v enem izmed Trdinovih zapisov o jajcu Nebesnega petelina³, ki ga je človeška rasa razbila in s tem povzročila potop. Kurent v tej povesti nastopi kot božanstvo, ki reši poslednjega moža. Zadnji preživeli je stražar, ki edini uspe pobegniti mogočni povodnji, saj je stal na visoki gori: *»/.../ Vsi ljudje so poginili, samo štirje so se rešili iz strašne povodnji. O treh povest molči, kako pa se je četrti otel strašni povodnji, se vé. Bila je namreč na visokem hribu vinska trta, ki se je z vršičem dotikala neba. Te se je četrti prijel in začel plezati. To je videl Kurent, pri starih Slovanih zelo spoštovan bog, in se zelo razveselil, ker je mož iskal pomoči na drevesu, njemu posvečenemu, in se ga je usmilil. /.../«* (Šmitek, *Mitološko* 26: - citat je vzel od Trdine, 1858)

Kurent je tako poosebljal božanstvo, ki je pomagal človeku na novo poustvariti svet. Človek, ki je preživel, je namreč moral Kurentu obljubiti, da bodo on in njegovi potomci vedno spoštovali *»njemu dvoje svetih zelišč«* - trto in ajdo, ter da bo rad užival njun sad.

Zaradi velike količine zgodb o nastanku sveta, sem se odločila za zgoraj predstavljene ravno zaradi tega, ker so morda ene izmed najbolj poznanih. Stari Slovenci so prav tako verjeli v nastanek sveta po tridelni strukturi stvarstva. Prav tako naj bi bila po nekaterih pripovedih vir

1 Imenovanje sovpada tudi z najstarejšim mitološkim slovenskim zapisom (Zagovor zoper otók) o čarovnih besedah, ki zdravijo bolezen. Poimenovanje praslovencev sovpada tudi s Trdinovimi zapisi, kjer jih sam poimenuje stari Slovenci: *»Dokler so stari Slovenci še malikovali /.../«* (Šmitek, *Mitološko*, 26)

Praslovinci oz. stari Slovenci so tako prvotno prebivalstvo, ki je *»še malikovalo«*.

² Šmitek to teorijo povzame po ameriškem folkloristu Alanu Dundesu, ki je prišel do ugotovitve, da je večina preživelih v potopu vedno moškega spola in so s tem postali tudi začetniki nove rase.

³ Šmitkova razlaga Kurenta s pomočjo Trdinovih zapisov iz 1858 iz *Mitološkega izročila Slovencev* (26)

nastanka tudi slovenska lipa, ki naj bi se raztezala do nebes, njene korenine pa segale v pekel. Svet, ki je predstavljal deblo naj bi bila naša Zemlja.

ODSEV MITA V OGLEDALU PRAVLJIC

Nekoč je živel Mit. Bil je sam velik in mogočen, mnogokrat pripovedovan. Bogovi in bitja so ga ljubila, kajti njih same je opeval in slavil od takrat ko je sonce vzšlo, do takrat, ko je hodilo spat in je vstala botra luna. Imel pa je hčer, lepo in skrivnostno, da jo z eno besedo ni moč opisati. Ime ji je bilo Pravljica. Vsi, ki so do sedaj menili, da je Mit Pravljica in Pravljica Mit, so se motili, kajti Mit je bil tisti, ki je ustvaril pravljico. In če tudi sta si bila tako zelo podobna, je bila Pravljica samosvoja. In ko je hotela sama na svojo pot, jo je oče pustil, kajti vedel je, da bo s seboj ponesla tudi njegovo besedo. (Špela Medvešek)

Lahko bi dejali da je pravljica odsev mita. Mnogo je polemik o tem, ali je pravljica hkrati lahko tudi mit oziroma obratno. Vsekakor pa ni potrebno dokazovati edine veljavne teze, da je mit predpostavka za nastanek pravljice.

Vladimir J. Propp v svoji knjigi *Zgodovinske korenine čarobne pravljice* pravi, da je kot mit potrebno razumeti pripoved o božanstvih in božanskih bitjih, ki obstajajo, saj vanje verjamejo ljudje. Prav tako poudarja, da je potrebno verovanje tu razumeti kot zgodovinski in ne kot psihološki dejavnik.

Če bi tako želeli razlikovati mit od pravljice, je potrebno razumeti, da se ti dve »formi« razlikujeta po socialni plati, ki jo odraža kultura nekega ljudstva. Tu zopet naletimo na problematiko, ki sem jo omenjala že v uvodnih besedah v poglavju »Mit pri Slovencih«.

Ob tem se je pomembno ustaviti pri besedah V. J. Proppa, ki pravi: »Miti ljudstev, ki v svojem razvoju še niso prišli do državnosti, so en pojav, miti staroveških kulturnih držav, ki jih poznamo iz književnosti teh ljudstev, pa so že drug pojav. Mita ni mogoče formalno ločiti od pravljice. Pravljica in mit (še zlasti miti predrazrednih ljudstev) se lahko tako popolnoma ujemata, da v narodopisju in folkloristiki takim mitom pogosto pravijo pravljice.« (Propp 28)

Vladimir Propp v svojem delu prav tako trdi, da mit ni nujno vedno podstavka za ljudsko pravljico. Le ta je lahko nastala tudi z religiozno podlago in se s tem mitu popolnoma izogne. V enem izmed naslednjih poglavji bom govorila o tem, kako se mitskost spaja s krščanstvom. Mit je torej prav tako kakor pravljica lahko krščanskega izvora in se navezuje na verovanje. Če se vrnemo nazaj na prvotno opredelitev mita po Proppu, ta zagotavlja: »Kot mit bomo tu razumeli pripoved o božanstvih in božanskih bitjih, v katerih resničnost verjame ljudstvo.« (Propp 28)

Po tem takem lahko trdimo, da so pravljice povezane mitologijo, saj se oboje navezuje na verovanja. Vsekakor pa je potrebno poudariti, da je v mojem delu beseda pravljica mišljena kot ljudska pravljica in ne pravljica, ki si jo izmislil avtor, saj se le ta od mita lahko strogo ločuje oziroma razlikuje.

Pomembno je tudi vprašanje, ali lahko mit in pravljica obstajata hkrati. Propp pravi: »Jasno pa je eno – pravljica in mit z istim sižejem ne moreta obstajati hkrati. V Grčiji še ni moglo biti pravljice o Perzeju in Andromedi, lahko pa je bil samo mit, pravljica pa se je lahko pojavila v antiki pozneje. Zаметki pa so lahko bili, in to prav v tako imenovanih nižjih slojih ljudstva.« (Propp 231)

Če sem poprej želela nekako teoretično prikazati spajanje mita in pravljice, bom to sedaj prikazala na "praktičnem primeru" mitskega spajanja s pravljico v slovenskem prostoru. Kot primer sem si izbrala tri večja pomembna božanstva starih Slovencev, po katerih so bile mnoge mitske pripovedi, miti ali bajke kasneje vpeljane tudi v pravljico, hkrati pa bi za nekatere lahko dejali, da so skoraj-da eno in isto poimenovanje za več različnih zvrsti.

KRESNIK

Prvo pomembnejše božanstvo, katerega mitskost odseva tako v ljudskih kot kasneje tudi v umetnih pravljičah, je Kresnik.

Po ljudskem izročilu je Kresnik sin nebeškega vladarja, mati pa naj bi ga nosila devet let. Prav tako naj bi se Kresnik rodil kot deseti ali dvanajsti sin⁴. Živel naj bi (simbolično) v Deveti deželi, v zlatem ali steklenem gradu na prav tako Zlati ali Stekleni gori. Ljudem naj bi se prikazoval kot zlatorogi jelen ali pa kot ptič.

Kresnik kot mitološko bitje po raziskavah Monike Kropelj izvira iz enega glavnih slovanskih mitov o Perunu. (Kropelj, *Od ajda* 46-50) Perun je v večini mitov ter bajeslovnih pripovedi vrhovni bog ali najvišje božanstvo. Le ta skrbi za ves vesoljni red, ureditev kozmosa in cikličnost življenja. Vrhovni bog ima tudi zlobnega brata/nasprotnika, ki se imenuje Veles. Ta se v večini primerov pojavlja kakor kača (lahko kot biblični motiv, ali kakor motiv kače, ki predstavlja zlo). Veles naj bi po slovenskem izročilu živel v skalnatem, pustem gradu brez oken in vrat. Ravno tako kakor Kralj Matjaž naj bi se ljudem prikazoval kakor trikrat ovita kača okoli kamnite mize. Kresnik v tem mitu nastopa kot Perunov sin, ki pa ima, kakor večina sinov najvišjih božanstev, tudi zlobnega brata po imenu Trot.

Motiv Kresnika je tako uporabljen v veliko ljudskih pravljičah ter pripovedkah. Med drugim sta pripovedke o njem objavila Davorin Trstenjak v *Slovenskem glasniku* leta 1859 in Fr. Pohorski v *Novicah* leta 1858. Kolman Mulec je v *Novicah* leta 1858 med drugim objavil delo o Kresniku, kjer ga omenja kot bajeslovnega viteza starih Slovencev, navaja Monika Kropelj (59)

Ena najbolj znanih upodobitev Kresnika je tako pripovedka o Vurberškem Kresniku. Ta je v veliki meri upodobljen kot lastnik Vurberškega gradu, ki se bojuje z babilonsko kačo/ kačjo kraljico in celo samim Turkom. (Kropelj, *Od ajda* 60) Kresnik je prav tako imel prelepo ženo (lahko tudi sestro, s katero ima incestno razmerje), ki mu jo v povestih po večini ugrabi ravno ta zlobna kača, s katero se Kresnik bojuje.

⁴ Deseti oz. dvanajsti sin/hči je simbol, ki se pogosto pojavlja v slovenskih ljudskih pravljičah. Izročilo desetnikov se je ohranjalo predvsem v slovanskih in blatskih kulturah. Po ugotovitvah Monike Kropelj sta R. Katičič in V. Belaj odkrila, da je kot desetnik poleg Kresnika nastopil tudi zeleni Jurij. Po nekaterih prepričanjih naj bi desetnik, ki ni odšel od domače hiše, prinašal nesrečo v obliki slabe letine.

Motiv Kresnika, ki pred kačo oziroma zmajem reši svojo nevesto, je bil uporabljen tudi v ljudskih pesmih in pravljicah, kot je »Trdoglav in Marjetica«, kjer je dekle rešeno gotove smrti pred strašnim zmajem.

Na področju Istre, ki nas seveda najbolj zanima, pa Kresnika poznajo predvsem po imenu *Krsnik*. Le ta naj bi se po izročilu bojeval z drugimi Krsniki oziroma Štrigoni.

Šmitek med drugim zelo podrobno secira izvor Kresnika, ki ga poleg slovenske ter slovanske kulture odkrije tudi v iranski, germanski in indijski kulturi. Prav tako v svojih raziskavah loči med tako imenovanim »mitološkim Kresnikom« ter »ekstatičnim kresnikom«.

Poleg vseh ugotovitev pa pri Šmitku pridemo do spoznanja, da je Kresnik oziroma njegovo mitsko izročilo nastal prav v živinorejsko-poljedelskem patriarhalnem okolju.

Poleg Trdoglava in Marjetice ter pripovedih o Vurberškem Kresniku pa mitski motiv, ki Kresnika odseva v pravljicah najdemo v mnogih slovenskih ljudskih pravljicah. Nekatere znane so tako »Deklica in kač«, »Ribniška Alenčica«, »Kačja kraljica«, »Kačji kralj Babilon« in še bi lahko naštevala. (povzeto po naslovih slovenskih ljudskih pravljic)

Če tudi je motiv viteza, ki reši princesko iz gradu zlobnega zmaja, še kako zelo globaliziran oz. se po svetu primerljivo najde v mitskih in pravljичnih podobah moškega, ki reši ugrabljeno žensko, bi lahko dejali, da je takšen motiv "vzklik" tudi pri nas v mitskih pripovedih o Kresniku. Le ta, je v ogromno ljudskih pravljicah upodobljen tudi kot vitez s sekiro. Šmitek tako najde vzporednice tudi v »Martinu Krpanu«, ki za svoje orodje uporablja ravno »simbolno« Kresnikovo sekiro.

Kresnik je ravno tako kakor zeleni Jurij še vedno uporabljen v poganskih običajih, ki jih Slovenci slavimo še danes. Eden izmed teh je vsekakor kresovanje, ki je poleg jurjevanja eno izmed največjih poganskih praznovanj na področju Slovenije.

ZELENI JURIJ

Kot naslednji mitološki lik, ki se poleg tega, da ga zasledimo v veliko pravljicah in pripovedkah, znajde tudi v enem izmed najstarejših običajev na Slovenskem – jurjevanju, je dokaz mešanja poganstva in krščanstva.

Če sledimo Šmitkovi raziskavi, le ta zelenega oziroma svetega Jurija razvršča v skupino »poznoantičnih orientalskih pripovedi o mučenikih z neuničljivim življenjem.« (Šmitek, *Mitološko* 127)

Šmitek pravi, da je poimenovanje »zeleni« potrebno razumeti, kot v smislu bitja, ki večkrat umre in je vedno znova obujeno v življenje.

Zeleni Jurij tako predstavlja božanstvo, ki ohranja vegetacijski cikel. Ravno zaradi cikličnosti je Jurijevo spomladi, v času ponovnega rojstva vegetacije, narave, življenja na sploh. Obredno zelenega Jurija častijo v sprevodih odetih v vejevje, zraven pa ga spremlja pesem ter tuljenje rogov in piščali.

Zanimiva je podobnost z grško antično mitologijo saj je ravno v zelenem Juriju moč prepoznati dionizičnost. Ravno tako kakor zeleni Jurij je tudi Dioniz bog vegetacijskega ciklusa, ki je v času pomladi ponovno prišel na površje.

Zeleni Jurij pa je kakor Kresnik tudi desetnik. Šmitek ugotavlja, da izročilo o desetem bratu sovпада z Jurijevim vegetacijskim ciklom.⁵

Prav tako je zanimiv izvor svetega ali zelenega Jurija. Ta bi lahko kot pomladni bog/božanstvo sovpadal z Jarnikom, ki je ohranjen v slovenskem ljudskem izročilu. Jurija bi lahko označili tudi kot slovanskega Svetovida, božanstvo, ki prinaša sonce in svetlobo. Jakob Kelemina med drugim ugotavlja, da naj bi Jurij nastopil v mitskem izročilu mitologije Vesnika, ki jo je nemogoče ločiti od Kresnikove mitologije. V ljudskem izročilu naj bi Jurij bil Vesnikov brat, ki ga je umoril s puško. Jurij tako v izročilu nastopa kot divji lovec, ki strelja na Kresnika: »Slovensko ljudstvo pripoveda, da Jurij s pušo Kresnika v peto strelja, ker ga na nobenem drugem delu trupla ne more raniti« (po Trstenjaku: Kroje 81)

⁵ Glej »desetnik« v poglavju o Kresniku

Mitološki odsev zelenega Jurija v pravljicah je prav tako kakor pri Kresniku razviden v več ljudskih pravljicah, pripovedkah ter pesmih. Jakob Klemena je recimo zapisal izročilo Jurija kot volčjega pastirja. Motiv mita Jurija je tako moč najti v večini ljudskih pravljicah s pastirsko vsebino, pa tudi lovsko in vsebino narave oziroma vegetacijskega cikla. Mitske vzporednice bi lahko vlekli tudi v ljudskih pripovedih, kjer se pojavlja motiv dveh bratov, vendar bi tukaj lahko sovpadala že povest o Pegamu in Lambergarju, motivika Jurija in Kresnika, ki pa je ljudem kot prvotna zgodba o sporu dveh bratov nepoznana, pa bi bila tu drugotnega pomena. (vzeto po Kropelj, *Od ajda* 85)

Po raziskavah Monike Kropelj in Zmaga Šmitka je lik z lastnostmi, kot jih ima tudi Jurij, kot protagonista mita moč najti pri skoraj vseh ljudstvih in starih mitologijah. Najdemo ga v babilonskem mitu, Bibliji, v mitu antične Grčije, egipčanski mitologiji in mnogih drugih.

Vsekakor bi se v tem poglavju mita v povezavi s pravljico lahko razpisala še o mnogih drugih mitskih bitjih, ki nastopajo v slovenskih ljudskih pravljicah, kot so Triglav, Svarožič, Žalik žene, o Ajdih, vilah, vedomcih ter drugih, vendar bom le tem zaradi preobsežnosti namenila večjo pozornost v poglavju z mitološkimi bitji v pravljicah.

KONEC SVETA

Kakor smo se v začetnih besedah o mitu in pravljici posvetili po verovanjih dojetemu začetku sveta, se je potrebno ustaviti tudi pri koncu. Ker je ljudskih izročil in pričevanj o koncu veliko, se bom ustavila pri nekaterih bolj poznanih in zame pomembnejših mitskih izročilih.

Če se poizkušamo držati predpostavke, da je tisti, ki je svet ustvaril, lahko pozročil tudi njegov konec, bi pri moji obravnavi začela na začetku konca, torej pri ribi Faroniki. Ravno tako, kakor sem se v prvem poglavju razpisala o tem, kako riba Faronika po slovenskem ljudskem izročilu predstavlja "stvariteljico" oziroma tisto, ki na svojem hrbtu nosi svet, je potrebno poudariti tudi izsledke o njenem povzročanju konca sveta.

V eni izmed ljudskih pesmi namreč zasledimo, kako Jezus naproša ribo Faroniko, naj se ne obrne na hrbet, saj bo s tem potopila svet. »/.../ Če bom jest z mojim repom zvila, ves svet potopljen bo. Če se bom jest na moj hrbt zvrnila, ves svet pogubljen bo./.../« (Kropej 29)

Ravno tako kakor ob ribi Faroniki je v zvezi s koncem sveta moč zaslediti tudi mitske navezave na Kurenta. Trdina je tako zapisal bajko »Poviest o božjem kokotu«, ki sem jo prav tako omenila že v zgornjem poglavju. Le ta ima veliko za mit značilnih motivov, saj vsebuje tako motiv kozmičnega jajca, potop ki uniči nehvaležno ljudstvo, ter božanstvo, ki te, ki so vredni rešitve, ohrani pri življenju ter z njihovo pomočjo ponovno poustvari svet.

Vsekakor pa je konec sveta po večini povezan s povodnijo. Tako kakor pri ribi Faroniki je voda, ki "izmije" obličje sveta prisotna tudi pri Kurentu in Trdinovi bajki o božjem kokotu.

Poleg mitološkega izročila o koncu sveta s pomočjo povodnji, pa je po Šmitkovi raziskavi najti izsledke, ki so vidni tudi v pravljičah v povezavi z velikani, ajdi.

Preden je na tem svetu "nastalo" naše ljudstvo, ljudje kot jih poznamo, naj bi po Zemlji korakali velikani, pri nas poznani kot Ajdi, Grki, lahko tudi Rimljani (rimske deklice). Šmitek tu predpostavlja predstavo konca sveta, kot smrt oziroma izumrtje prejšnjega ljudstva in nastanek novega, saj pravi, da so pred nami: »/.../živelci zelo veliki in močni ljudje, za nami pa pridejo ljudje, ki ne bodo večji od palca na roki.« (Šmitek 298;- citat povzet po Števanu Küharju, 1911)

Pojmovanje o koncu sveta v slovenskem ljudskem izročilu tako ni nujno obravnavano kot konec sveta, temveč lahko tudi kot konec nekega obdobja, življenja, ljudstva, rase ali okolja in začetek novega. Življenje po verovanju starih Slovencev se tako, vsaj po dosedanjih izsledkih nikoli ne izniči in spremeni v nič. Konec je vedno nek nov začetek, na kar nakazuje verovanje v cikličnost narave ter vegetacijskega obnavljanja življenja na sploh.

PRAVLJIČNA MITOLOŠKA BITJA V SLOVENSКИH LJUDSKIH PRAVLJICAH

Kadar se sprehajamo po pravljicah, bomo srečali nešteto pravljčnih bitij. Prepoznali bomo lahko čarovnice, zmaje, krilate konje, vile, škrate in druge. A v slovenskih ljudskih pravljicah je nekaj drugače. Bitja namreč nimajo povsem enakih lastnosti kot tista prejšnja, ki sem jih naštevala v vrstici poprej. Ta bitja imajo nekoliko drugačne lastnosti in posebna imena.

Ravno tako kot pri drugih narodih (skandinavski Troli, ruska in ukrajinska Jaga baba) imamo tudi na Slovenskem prostoru zanimiva poimenovanja. Namesto bolj posplošujočega poimenovanja, kot sta recimo »čarovnica«⁶, »škrat« in »vila«, naše poimenovanje dodatno razloči še med »Štrigoni«, »Vedomci«, »žalik ženami«, »Škopniki«, »Čateži« in drugimi zanimivimi poimenovanji.

Tudi »karakterizacija« (tipska posebna namembnost) bajeslovnih bitij v slovenskih pravljicah omogoča dvoumnost njihove namembnosti: tudi posebna bitja, ki se umeščajo v splošnejšo oznako »čarovnica«, niso samo zlobna ali prijazna. »Štriga« ali »Štrigon«, ki sta specifična predvsem na področju Istre to dokazujeta.

Zanimivo pa je predvsem to, da so bajeslovna bitja, ki so značilna za področje Istre, toliko bolj svojska ko govorimo o njihovih tipskih lastnostih: odlikuje jih muhavost.

⁶ Poimenovanje »čarovnica«, »vila« in »škrat«, ki se v dotičnem poglavju ponavljajo, so tu uporabljeni poslošeno zgolj za razlikovanje, ki sem ga želela doseči ob uvodu v poglavje »pravljčnih bajeslovnih bitij«.

KAM JE ŠTRIGON SKRIL ČAROVNICO OZIROMA KATERA PRAVLJIČNA BAJESLOVNA BITJA SO TIPIČNA NA PODROČJU DANAŠNJE ISTRE

Če želimo pokukati v svet magične Istre, se moramo najprej soočiti z njenimi pravljimi predstavniki. Ravno tako, kakor pri prejšnjih poglavjih se bom osredotočila na tiste, resnično specifične in jim kasneje v slovenski ljudski pravljici poiskala »sobitja«, ki ustrezajo njihovi tipski karakterizaciji, etimologiji ter izvoru.

KDO JE ŠTRIGON IN KAJ JE ŠTRIGA

Štriga in Štrigon sta tipična predstavnika bajeslovnih bitij na področju Istre. V zelo skopem opisu bi lahko dejali, da sovpadata s poimenovanjem čarovnikov/ magov. Štriga je tako imela magično moč, ki je bila bodi-si prirojena ali pa si jo je s pomočjo narave uspela pridobiti sama. Prav tako kakor »Pehtra baba« v Ziljski dolini, so za »Štrigo« na področju Istre pa tudi Primorske označevali ženske, zeliščarice, ki so imele znanje pozdraviti ljudi (tako rekoč medicinske ali farmacevtske sposobnosti). Štriga pa se je tako kot poimenovanje prijela tudi slabšalno, kot ženska, ki ima sposobnost "zacoprati" bodi si žival ali človeka. Ravno tako kakor čaravnica ima sposobnost prevzeti podobo živali. Štriga se je navadno oblačila v črna oblačila (s čimer lahko povežemo strah pred ovdovelimi starimi ženicami na področju Istre, ki se navadno oblačijo v črna oblačila). Obstajalo je tudi prepričanje po katerem so osebi za katero so verovali, da je bila Štriga ali Štrigon, po smrti v usta položili oster kovinski predmet v strahu, da se le ta nebi vrnila in jih zaklela.

KRAŠKI ORKO

Tudi orko je predstavnik temne plati bajeslovja na področju Istre in Krasa, področja v stiku z romanskim prostorom. Orko naj bi kot zli duh, živeč v gozdu strašil ljudi. Njegovi opisi nas bolj kot v Istro popelejo vse do Sežane, kjer so verovali da je orko duh mrtvega, ki zaradi neporavnanih računov iz prejšnjega življenja nima miru.

Po izsledkih Monike Kropelj je tako moč ugotoviti, da *Orco* izvira iz grško-rimske mitologije, in pomeni besedo za pekel. Prav tako naj bi popotnike zapeljal v blodno stanje, v katerem so le ti zatavali v neznane kraje. Kakor druga bajeslovna bitja tudi orko spreminja svojo podobo, ljudje pa bi ga naj prepoznali po groznem smradu.

OD KOD SI SE VZEL, ŠKOPNIK?

Eno izmed pomembnejših bajeslovnih bitij v slovenskem izročilu je tudi škopnik. Ravno tako kakor Kresnik, je Škopnik povezan z verovanjem okoli prižiganja kresov. Prikazoval naj bi se v obliki gorečega snopa slame ali brezove metle. Funkcija škopnika pa je bila namenjena predvsem strašenju otrok. Škopnik naj bi namreč v spanju dušil otroke. Sedal naj bi na njihove prsi in jih kljuval. Prav tako naj bi škopnik otroke odnašal in kakor kukavica podtikal druge otroke.

Ljudje so si škopnika razlagali tudi kot rep zvezde repatice ali pa utrinek. Prav tako naj bi le ta, kadar se je prikazal, pomenil smrt oziroma odhod duše v onostranstvo.

Zmago Šmitek je Škopnika med drugim povezoval tudi s pomenom konoplje na slovenskem. »Prav tako se je mogoče rešiti škopnika tako, da se človek skriva v nasad konoplje: *Konoplja je namreč sveta in hudoba nima do nje oblasti, ker se je v njej skrila sam Kristus pred sovražniki.*« (Šmitek, *Mitološko* 215)

KODLAK, VOLKODLAK, VEDOMEC

O volkodlakih kot bajeslovnih bitjih je moč najti veliko različnih zapisov. Volkodlak se v različicah pojavlja v pravljicah mnogih različnih okolij in njihovih izročil, npr. v balkanskem, germanskem, ... Ljudsko izročilo si je volkodlake razlagalo bodi si standardizirano, kot je človeka, ki ob polni luni prevzame volčjo podobo, bodi si kot človeka, ki je od rojstva zaznamovan s poraščenostjo. V veliko izročilih najdemo tudi človeka oziroma otroka, ki je bil zaradi materinih grehov ali čarovničinega uroka obsojen na podobo volka. (Kropelj, *Od ajda* 291)

V raznih zapisih se podoba volkodlaka tako pojavlja tudi pod imenom kodlak, volčjak ali pa volčji pastir.

Prav tako kot volkodlak pa se v slovenskih bajeslovnih zapisih omenja vedomec. Monika Kropelj v svoji knjigi tako omenja povezavo med vedomcem in volkodlakom. »Vedomcem bližje pa je izročilo o volkodlakih, ki se valjajo po ostalinah na polju in se potem spremenijo v vedomcem podobna bitja, ki se na križiščih ali po poljih borijo s kresniki.« (Kropelj, *Od ajda* 293)

Bolj kakor volkodlaki pa so v istrskem izročilu poznani vedomci. Predstavljali naj bi Kresnikovega nasprotnika. Omenjajo ga tudi kakor čarovnika, ali pa bajeslovno bitje, ki prevzema živalsko ali pa polživalsko podobo. Njegove lastnosti je popisal že Janez Vajkard Valvasor. Zanje je uporabil besedo vedavci, po njegovem pa naj bi bila to bitja, ki otrokom pijejo kri.

Vedomce so tako mnogokrat enačili tudi z vampirji, saj so se pred njimi branili s česnom, železnimi noži in žebli, risanjem pentagramov, potresanjem soli in tudi blagoslovljeno vodo. (Kropelj, *Od ajda* 295)

O bajeslovnih bitjih na področju Istre se domneva, da je znano le malo. Veliko podatkov je bilo moč dobiti še preko ustnih izročil, saj se zapisi bodi si zaradi raznovrstnosti prebivalstva in narodnih / etničnih skupnosti, bodi-si zaradi narečja, v katerem so se izročila prenašala, niso ohranili. Podobe iz 'začarane Istre' pa je tako kar najbolje uporabil in po svoje predelal Marjan Tomšič, čigar mistično povezavo z današnjo Istro bom predstavila v naslednjem poglavju.

V ČEM JE TOMŠIČEVA SIKAMORA ENAKA MORI, IN V KAKŠNEM SORODSTVU SO SI ČAROVNICE IZ *UROKOV POLNE LUNE* S ČAROVNICAMI IZ SLOVENSКИH LJUDSKIH PRAVLJIC

Če sem do sedaj že vsaj približno uspela predstaviti magični svet slovenskega bajeslovja, sem se pri zadnjem poglavju odločila, da predstavim še sodobnika, ki je ta magični svet kar najbolje uporabil v svojih modernih avtorskih (umetnih) pravljicah za odrasle. Marjan Tomšič z *Uroki polne lune* je tako eden izmed redkih, ki tradicionalna slovenska bajeslovna bitja uporablja v modernih pravljicah. Tomšieva dela bi lahko umestili v magični realizem, kot so njegovo pisanje z referencami na istrsko izročilo opredelili različni literarni kritiki in tudi teoretiki (Zupan Sosič) ali pa ta del njegovega opusa umestili v največjo bližino magičnega realizma med vsemi sodobnimi slovenskimi pisatelji, kot je to storil Tomo Virk. Vir navaja, da je odgovor na vprašanje o magičnem realizmu pri Tomšiču negativen. (Virk, *Strah pred naivnostjo* 213) »V poznejših delih – razen v *Zrnu od frmentota*, ki je mnogo bliže tradicionalnemu kot magičnemu realizmu – se »magičnost« pri Tomšiču stopnjuje, in sicer na račun »realističnosti«, to pa tako, da prestopa v območje fantastike ali celo pravljice« (Virk, *Strah pred naivnostjo* 213)

Prestop iz magičnosti v fantastiko in pravljico pri Tomšiču je moč najti tudi v *Urokih polne lune*. Zaradi omejenosti s strani pri diplomski nalogi bom tako predstavila zgolj izsledke iz prve knjige *Urokov*.

Sama trilogija je namreč sestavljena iz zgodb oziroma pravljic, ki pa se med seboj povezujejo. V njih se pojavljajo govoreče živali, čarovnice, magična bitja ter prerokbe, ki so vpeljani v sodobni svet. Za predstavitev sem si tako izbrala nekaj zgodb iz prve knjige *Uroki polne lune*, ki kar najbolje opisujejo sanjavost ter magičnost Tomšičeve 'sanjske kronike'.

SIKAMORA

V prvi zgodbi iz prve knjige *Uroki polne lune* se srečamo s sanjami protagonista Orfana. Predstavi nam tesnobo, ki se odvija globoko v njegovi zavesti, kasneje pa nas pripoved popelje v realnost, kjer vidimo, od kod je izvor te tesnobe. S prvo pravljичno pojavo se srečamo ob pripovedi, kjer nam pripovedovalec pove, da je Orfano srečal pokojnika. »Tisti večer je srečal pokojnika, tega moža, ki se je bil obesil za tram na podstrešju svoje hiše- srečal ga je pred oštarijo.« (Tomšič, *Uroki polne lune*. Ljubljana 8)

Pravljичnost ali fantastičnost (meja med njima je pri Tomšiču težko določljiva) (prim. Virk, *Strah pred naivnostjo* 213) v zgodbi se kasneje še stopnjuje: »Preden se je vrnil v svoj novi dom, v krsto na vaškem pokopališču, sta z ženo gledala, česar ni bilo možno videti le z dvema očesoma. Ona je gledala s tretjim očesom, on pa z votlinama svoje lobanje/.../« (Tomšič, *Uroki* 9)

Če sledimo razlagam bajeslovnih oziroma pravljичnih bitij, ki so značilna za Slovenijo in področje današnje Istre, bi lahko po opisih sledeč ugotovili, da gre za blodno dušo, ki jo imenujejo tudi brezglavec. Po razlagi Monike Krojej naj bi bil to demoničen duh človeka, ki po smrti tava, saj zaradi grehov iz preteklosti ali nasilne smrti ne najde miru. Podobnost z bajeslovnim bitjem prinaša tudi način, kako se je umrl prikazal. Orfano ga je namreč srečal, ko je umrl odhajal k sebi domov, kjer so ob njegovem truplu žalovali domači.

Monika Krojej v svoji knjigi tako opisuje: »Prikazovali naj bi se ponoči v procesiji, pri nočni maši ali v spremstvu divje jage.« (Krojej, *Od ajda*: 315)

Kar se tiče simbolike tretjega očesa, je le ta lahko mišljena kot prikaz jasnovidnosti. Tretje oko v pravljicah oziroma bajkah tako ponazarja oko, ki je zmožno videti v naprej. Ponavadi ga je moč videti na ženinem čelu, najdemo pa ga tudi na živalih, kot so krokar, vrana, črna mačka in druge.

V nadaljevanju zgodbe se tako umrli in njegova žena pogovarjata, kaj je tisto, zaradi česar sta v času, ko je umrli še živel, tako trpela. Iz pogovora je razvidno, da mož in žena vse trpljenje opišeta kot » Sikamorina zalega!« (Tomšič, *Uroki*: 10). Kasneje v zgodbi pa je le ta opisana in predstavljena, ko žena išče izvor besede Sikamora. Ugotovi namreč, da izhaja iz opisov More. »To je mladenka, ki ima v sebi zlega duha. Ponoči gre iz nje in se spremeni v različne pojavne

oblike. Blodi naokoli in napada ljudi v snu. Navadno se spremeni v kokoš ali netopirja. Ko se Mora poroči, postane čarovnica./.../« (Tomšič, Uroki 10)

Prav zaradi nanašanja na (sicer spremenjena) imena tradicionalnih bajeslovnih bitij na področju današnje Slovenije ima Tomšič kot 'obuditelj' neopisljivo vrednost. Imena namreč spremeni le toliko, da pusti svoj osebni pečat, lahko bi rekli da je to njegov podpis.

Mora oziroma v *Urokih polne lune* Sikamora, je torej v umetni pravljici poleg kresnika, volkodlaka ter žalik žene, škopinka in zelenega Jurija (naprimer pri Svetlani Makarovič) ena izmed najbolj znanih bajeslovnih bitij na prostoru slovenske zapuščine pravljичnosti in bajeslovstva. Kakor je opisu tega bajeslovnega bitja moč slediti v Tomšičevih *Urokih*, se mu v strokovni literaturi najbolj približa opis Monike Kropelj. »Moro so si predstavljali kot bajno bitje človeške, živalske ali nadnaravne podobe, ki se lahko poljubno spreminja celo tako, da kot slamica prileze skozi ključavnico ali špranjo v vratih ali steni in tlači, duši ali sesa spečega človeka oz. žival.« (Kropelj, *Od Ajda* 301)

NIHIL BENE

Naslednje bajeslovno bitje, na katerega naletimo v Tomšičevih *Urokih* je istrska leteča kača. Opisana je kot pernata kača, ki je po celem telesu imela kocine, podobne prašičjim. Prav tako je imela »na stotine nožic« in krila. Sama sebe je v pogovoru imenovala tudi štroliga. »Vsako zvestobo je treba plačat. Tudi tvojo. Zato ti bom zdaj pokazala, kako letimo me, štrólige. Glej in si zapomni.« (Tomšič, *Uroki* 271)

Simbol kače v slovenskih ljudskih pravljicah in pripovedkah je tako kompleksen, da zanj ne moremo iskati enega samega pomena. Lahko bi trdili, da je kača ena izmed največkrat omenjenih živali v slovenskem ljudskem izročilu. Ta ima lahko pozitiven ali negativen pomen. Kača v povezavi s krščanskim izročilom ima demoničen doprinos, saj je kot posebitev hudiča skušala Adama in Evo v raj.

V slovenski mitologiji se simbolika kače največkrat pojavlja kakor kačja kraljica. Prav tako je kača kakor že omenjena riba Faronika lahko ponazarjala stvarnico sveta, ki pa je v primeru, da se le ta premakne ali strese pridobila apokaliptično vlogo. Kača, ki se grize v svoj rep, paje ravno tako kakor sveti Jurij ponazarjala oz. bila simbol cikličnosti in vegetacijskega sistema.

Največkrat je v slovenski mitologiji ponazarjala Kresnikovo in Jurijevo sovražnico. Zmago Šmitek simbol kače predstavlja tudi kot Baziliska. »Bazilisk je imel izbuljene rumene oči z ubijajočim pogledom in rdeč izrastek namesto petelinje krone. Smrtno nevaren je bil tudi njegov strupeni dih, ki so ga ponazarjali ognjeni hlapi iz njegovega žrela.« (Šmitek, *Mitološko*: 50)

Vsekakor pa je Tomšičeva istrska leteča kača zopet posebna vrsta mitološkega bitja. Kača v tej zgodbi namreč leti, prav tako je specifična tudi njena zunanost, tako da bi lahko dejali, da je le ta pač plod avtorjeve osebne domišljije. V kolikor bi jo hotela povezati z eno izmed njenih predhodnic v slovenski mitologiji bi lahko rekli, da je najbolj podobna kači po imenu Ož, ki je posebljala dobro in ne zlo plat simbolike kač v pravljicah. Če tudi je kača iz Tomšičevih pravljic drugačna, je prišla Orfanu povedat o tem, da bo potrebno plačilo za njegovo zvestobo. Prav tako mu razodene resnico (o laži glede Juraja Klošterja), ki jo je Orfano dolgo iskal. »Kakor da bi bila še zmerom ob njem, je slišal njen glas: »Ben, zdaj si vido. Zdaj tudi veš, da ti Juraj Klošter ni lagal!« Tako mu je bila razkrita ena od mnogih skrivnosti Istre« (Tomšič, *Uroki*: 271)

Kača mu je tako razodela skrivnost, v čemer je podobnost z ožem, ki predstavlja kačo, ki je ljudem pomagala ter jih celo opozarjala na nevarnost. Monika Kropelj v opisih oža napiše: »Ož varuje hišo pred nesrečo, domače lahko celo opozori na nevarnost, ki preti njim ali gospodarstvu /.../« (Kropelj, *Od ajda* 173)

Kakor pri vsaki zgodbi v kateri je moč najti bajeslovna bitja, je tudi v tej Tomšič pustil unikaten osebni pečat. Zanimivo je, da je v njegovih zgodbah moč najti najrazličnejša bitja, ki bi jih lahko povezali z njihovimi različicami iz slovenske mitologije, vendar je vsaka, kljub tistim osnovnim podobnostim posebna, svojstvena. Najboljše je, da je obudil ravno tista, pozabljena bitja s področja Istre, katerih opisov razen preko ustnih virov ni mogoče izslediti.

ZAKLJUČEK

Kakor vsaka pravljica ima tudi moja diploma o pravljicah svoj zaključek. Skozi diplomsko delo sem se sprehodila po poti, ki je bila zame poznana, vendar z moje strani popolnoma neraziskana. Če sem se kot otrok srečevala s čarovnicami, kačjimi kraljicami, zelenim Jurijem ter kresnikom, sem jih sedaj spoznala z mitološkega, etnografskega in literarnega vidika. Raziskala sem njihovo preteklost, ki so jo sprva ustvarjala poganska ljudstva, ki so živela na področju današnje Slovenije, v moji raziskavi posebej še Istre, in jo umestila v svoje predhodno poznavanje slovenskih ljudskih pravljič. Na vprašanje zakaj ravno istrske pravljičice odgovarjam, da zato, ker so le te najmanjkrat zapisane, a verjamem, da večkrat povedane. Resnična škoda je ta, da so te pravljičice s svojimi Štrigoni, Morami in Štrigami tako zelo zapostavljene, hkrati pa imajo zaradi teh posebnih bitij posebno kulturno in zgodovinsko vrednost.

Tudi ljudske pravljičice torej z ambivalentno namembnostjo svojih čudežnih bitij tem ne podeljujejo izključno črno-bele karakterizacije, ki jo sicer povezujemo s pravljičico (dobri junaki, zli nasprotniki).

Zanimivo dejstvo je tudi to, kako je krščanstvo na področju današnje Slovenije s svojimi vplivi spreminjalo mitološko izročilo ljudstva, ki se je naseljevalo na področju Istre, Koroške, Štajerske, Dolenjske, Notranjske, Gorenjske in Prekmurja. Kakor sem v svojem diplomskem delu že predstavila je imelo krščanstvo tako pozitiven kot negativen doprinos k ohranjanju slovenske mitologije v njenih povezavah s slovansko mitologijo. Zeleni Jurij je tako postal svetnik, ki je svojo podobo iz poganske prenesel v krščansko.

Pri raziskavi, osredinjeni na Istro, je prihajalo do težav, saj se zdi, da so istrske ljudske pravljičice s svojimi značilnimi pravljičnimi bitji še najmanj raziskane. Mnogo podatkov sem tako dobila tudi iz samih ustnih virov kolegic in kolegov, katerih stari starši živijo na področju primorske Istre.

Na posebno mesto pa uvrščam samega pisatelja Marjana Tomšiča. Kakor sem napisala v prejšnjih poglavjih je on sam kot pisatelj, ki ohranja mitologijo živo in jo preoblikuje, nekaj posebnega. V svojih pravljičah je namreč uspel obuditi vsa tista bitja, ki so bila deloma s strani strokovne literature in slovenskega pravljičarstva tako rekoč že zdavnaj pozabljena. Prav z lahkoto bi čarovnico lahko posplošil zgolj z Moro ali Štrigo, pa ji je nadel svoje ime,

Sikamora. Veliki pečat, ki ga je kot avtor istrskih pravljic pustil za Slovenijo in njeno kulturno dediščino je veliko vredno.

Tema diplomske raziskave je tako kompleksna, da bi zahtevala veliko obsežnejšo raziskavo ter preseganje predpisanega obsega.

Za konec ostaja misel:

*Pravljica je dana, da jo kot bralec s police snameš,
obrišeš s platnic star prah,
se predaš in pustiš, da se vnameš.*

*Magičnost in bitja, ki so se skrila med vrstice:
vse od Štrigona, Sikamore, do kačje kraljice.*

*Zame je nova in vsaka poslednja,
če tudi ni ena, sledi ji naslednja.*

*Kakor otrok sem jih znova sprejela,
pokukala tja, kjer sem kot dekletce s knjigo obsedela.*

(Špela Medvešek)

VIRI IN LITERATURA

- Blažič, Milena Mileva. *Skriti pomen pravljic: od svilne do jantarne poti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2014
- Bolhar, Alojzij. *Sloveske narodne pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997
- Kropej, Monika. *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec- Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2008
- Mikhailov, Nikolaj. *Mythologia slovenica: poskus rekonstrukcije slovenskega poganskega izročila*. Trst: Mladika, 2002
- Propp, Vladimir Jakovlevič. *Zgodovinske korenine čarobne pravljice*. Ljubljana: Založba ZRC: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2013
- Šmitek, Zmago. *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinja preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba, 2004
- Šmitek, Zmago. *Poetika in logika slovenskih mitov: Ključi kraljestva*. Ljubljana: Študentska založba, 2012
- Tomšič, Marjan. *Uroki polne lune*. Ljubljana: Študentska založba, 2008
- Trdina, Janez. *Bajke in povesti o Gorjancih*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964
- Virk, Tomo. *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: LUD Literatura, 2000.
- Zupanc, Lojze. *Deklica in kač in druge pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977
- http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=mit&hs=1
(uporaba strani 5.8.2016)
- file:///C:/Users/%C5%A0pela/Downloads/De_URN-NBN-SI-doc-YQD7PYSS.pdf
(uporaba strani 5.8.2016) (Andrej Pleterski, slovani vlahi)
- <http://nl.ijs.si/imp/wikivir/dl/WIKI00263-1881.html>
(uporaba strani 5.8.2016) (Trdina Janez, Verske bajke na Doljenskem, 1881)
- <http://www.istrapedia.hr/hrv/1054/striga/istra-a-z/>
(uporaba strani 5.8.2016) (štriga in štrigon)
- <https://sites.google.com/site/praslovenskadoba/home/zagovor>
(uporaba strani 5.8.2016) (zagovor zoper otok)

IZJAVA O AVTORSTVU

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, september 2016

Špela Medvešek